

XIX amžiaus visuomenės profesionalizacijos ir socialinės sąveikos problemos Vakarų Europos istoriografijoje

OLGA MASTIANICA

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

El. paštas: mastianica@gmail.com

Straipsnyje siekiama aptarti Vakarų Europos mokslinę istorinę literatūrą, atspindinčią pagrindines profesionalizacijos tyrimų tendencijas bei išvadas, bandoma pasižiūrėti į profesionalizaciją kaip luominės visuomenės irimo požymį ir modernėjančios visuomenės socialinę žymę. Straipsnyje aptarta ta istoriografija, kuri sprendžia tris pagrindines problemas. Pirmiausia formuoja profesijos apibrėžimus, tinkančius istoriniams tyrimams, antra, siekia išskirti ir apibūdinti tuos bruožus, kurie būdingi visuomenės profesionalizacijai būtent XIX amžiuje. Atskirai aptarti tyrimai, nagrinėjantys profesionalizacijos poveikį visuomenės socialinės struktūros pokyčiams, naujų socialinių grupių susidarymui ir vertybinių nuostatų susiformavimui.

Raktažodžiai: profesionalizacija, XIX amžius, socialinė struktūra, modernizacija

IVADAS

„Ilgajame XIX amžiuje“ profesinės grupės tapo reikšminga visuomenės grupių „tinklo“ dalimi, reikšmingesne nei kilmės, kultūros ar religiniai veiksniai. Profesionalizacija, kaip ir kiti modernizacijos procesai – urbanizacija, industrializacija, biurokratizacija, sekuliarizacija, spartino visuomenės luominės struktūros irimą, tradicinių socialinių grupių vidinius pokyčius, naujų socialinių grupių – inteligentijos, buržuazijos – susidarymą. Šias grupes siejo bendri interesai, patirtys ir raiškos būdai, o ne bendra socialinė kilmė, naujos vertybinių nuostatos ir elgesio modeliai.

Lietuvos istoriografijoje yra pavienių profesinio išsilavinimo (1), atskirų socialinių grupių požiūrio į profesinę savirealizaciją tyrimų (2), tačiau nėra bandymų pasižiūrėti į

- (1) Arnoldo Endzino atlikta profesinių mokyklų tinklo rekonstrukcija, Dariaus Staliūno išnagrinėti aukštosios mokyklos atkūrimo ar įkūrimo projektų politinis ir sociokultūrinis aspektai leidžia kelti prielaidą, kad XIX a. profesinis išsilavinimas ir profesinė savirealizacija tapdavo vis reikšmingesni visuomenei [13; 55].
- (2) T. Bairašauskaitės atliktas buvusios šlėktos konfigūracijos tyrimai rodo, kad po 1830–1831 m. sukilimo Vilniaus piliečiai profesinio pasirengimo reikalavusius užsiėmimus aktyviai naudojo kaip vieną efektyviausių būdų patekti į kitą visuomenės terpę, iš mokeskinės tarpinės grupės pereiti į nemokesstinę, o luominės degradacijos sąlygomis tai reiškė socialiniais laiptais pakilti aukščiau. Kita vertus, T. Bairašauskaitės atliktas Vilniaus piliečių užsiėmimų tyrimas leidžia daryti prielaidą, kad atskiros visuomenės grupės turėjo „socialinę atmintį“, kuri neretai pasireikšdavo pasirenkant profesinės

profesionalizaciją kaip luominės visuomenės irimo požymį ir modernėjančios visuomenės socialinę žymę.

Modernėjančios visuomenės profesionalizacijos tyrimai jau daug metų užima svarbias pozicijas Vakarų Europos istoriografijoje, juos sėkmingai plėtoja ne tik socialinės, bet ir kultūros istorijos specialistai. Šiame straipsnyje siekiama bent iš dalies aptarti mokslinę istorinę literatūrą, atspindinčią pagrindines profesionalizacijos tyrimų tendencijas bei išvadas, kurios gali būti naudingos konstruojant naujas socialinės istorijos tyrimo kryptis Lietuvos istoriografijoje. Profesionalizacijos problematikai skirtą istoriografiją sudaro šimtai pozicijų, todėl šiame straipsnyje bus aptarta tik ta istoriografija, kuri sprendžia tris pagrindines problemas: formuoja profesijos apibrėžimus, tinkančius istoriniams tyrimams, siekia išskirti ir apibūdinti visuomenės profesionalizacijai XIX a. būdingus bruožus, nagrinėja profesionalizacijos poveikį visuomenės socialinės struktūros pokyčiams, naujų socialinių grupių susidarymui ir vertybinių nuostatų susiformavimui. Todėl šiame straipsnyje nebus aptariama vienos arba kitos profesijos istorinė raida, o tokio pobūdžio tyrimai bus tik medžiaga iškeltiems klausimams apžvelgti.

ISTORIKAI APIE PROFESIJOS IR PROFESINĖS VEIKLOS SAMPRATĄ

Iš karto būtina pažymėti, kad Vakarų Europos XIX a. socialinės istorijos ir profesijų istorijos tyrėjai savo darbuose netaiko profesijos sociologijos [39; 27; 16; 38] siūlomų profesijos apibrėžimų bei profesijų klasifikavimo būdų. Kodėl taip yra, nesunku paaiškinti. Profesijos sociologijoje operuojama užbaigto profesionalizacijos proceso rezultatais. Sociologų suformuotas profesijos apibrėžimas pirmiausia yra būdas patikrinti vieno arba kito užsiėmimo priskyrimą profesinei veiklai. Anot švedų istoriko Rolfo Torstnedahlio, nagrinėjusio sociologų suformuoto profesijos apibrėžimo tinkamumą istoriniams tyrimams, vienas pagrindinių istorikų tikslų – ištirti visumą procesų, skatinusių visuomenės perėjimą nuo socialinio susisluoksniavimo į profesinį susitelkimą, vieno arba kito pobūdžio užsiėmimo „virsimą“ profesine veikla [59, 10]. Todėl istorinė mokslinė literatūra daugiausia dėmesio skiria profesijų genealogijai, jų socialinei ir simbolinei kilmei. Tiesa, R. Torstnedahlis, padaręs išvadą, kad istoriniams tyrimams netinka sociologų siūlomi konstatuojamojo pobūdžio profesijos apibrėžimai, turėjo pripažinti, kad amerikiečių ir britų istorikai nepasiūlė istorijos tyrimams tinkamų apibrėžimų [59, 10], todėl kiekvienas istorikas gali suformuluoti savąjį profesijos apibrėžimą, kurį sąlygoja pasirinkta tyrimo metodologija ir tiriamasis laikotarpis [59, 10]. Panaši situacija susiklostė Prancūzijos ir Vokietijos istoriografijose. Pavyzdžiui, prancūzų istorikas Michaelis Burrage ir vokiečių istorikas Hannesas Siegristas, koordinuojantys profesionalizacijos tyrimus savo šalyse, taip pat konstatavo, kad nėra suformuluotų profesijos

savirealizacijos kelių. Pavyzdžiui, XIX a. 4-ajame dešimtmetyje – 7-ojo dešimtmečio pradžioje dalis Vilniaus piliečių rinkosi bajoriškam mentalitetui artimesnę privačią tarnybą (namų valdytojai, ekonomai, liokajai, tarnai, patarnautojai, sargai) [1, 36, 38, 39].

Vilmos Žaltauskaitės atliktas dvasininkų rengimo projektų tyrimas atskleidė Rusijos valdžios politikos įtaką seminaristų socialinės kilmės formavimuisi [61]. Ievos Šenavičienės ir Algimanto Katiliaus atlikti Žemaičių, Vilniaus ir Seinų seminarijų auklėtinių socialinės sudėties tyrimai rodo atskirų visuomenės grupių skiriamą prioritetą dvasininko karjerai [57; 31].

Vytautas Merkys ir Virgilijus Pugačiauskas atskirai nagrinėjo Vilniaus amatininkų socialinę kilmę [44, 45, 46; 37].

Rimantas Vėbra, remdamasis 1897 m. visuotinio surašymo duomenimis, rekonstravo bendrą inteligentijos profesinės sudėties vaizdą: pagal užsiėmimų pobūdį jis išskyrė bei nustatė proporcijas tarp trijų inteligentijos profesinių sluoksnių – materialinės gamybos sferoje dirbusios inteligentijos, kultūros srities inteligentijos, valdymo aparate tarnavusios inteligentijos [60].

apibrėžimų, kuriais galėtų naudotis tyrėjas, pradedantis profesionalizacijos tyrimus [6, 10; 52, 10]. Vakarų Europos istoriografijoje tebeformuluojami profesijos apibrėžimai, o kiekvienas istorikas gali inspiruoti atitinkamas diskusijas.

Kaip pažymėjo R. Torstendahlis, profesijos apibrėžimo formulavimas taip pat priklauso nuo tiriamojo laikotarpio. Akivaizdu, kad visuomenės susitelkimas profesiniu pagrindu nebuvo tik XIX a. ekonominės ir socialinės raidos pasekmė, todėl atskirai norėtume išskirti ir apibūdinti tuos bruožus, kurie būdingi visuomenės profesionalizacijai būtent XIX amžiuje.

Profesinė teisė. Vakarų Europos profesijų istorijos XIX a. tyrimų analizė rodo, kad būtent modernizacijos sąlygomis valdžios institucijos, remdamosi atitinkamais įstatymais, aiškiai reglamentavo, kurią visuomenės gyvenimo sritį privalo aptarnauti vienos arba kitos srities specialistai [58; 43; 5; 40; 42; 53]. Kitaip tariant, buvo tiksliai atskirta, kuri profesinė, ne socialinė grupė atsako už viešosios tvarkos palaikymą, sveikatos apsaugą, užtikrina visuomenės ekonominio ir kultūrinio gyvenimo vystymąsi. Skirtingai nei ankstesniais laikais, XIX a. kiekviena profesinė grupė turėjo savo teisiškai apibrėžtas funkcijas. Atskirų šalių istoriografijų atstovai vieningai sutaria, kad būtent profesinės teisės atsiradimas yra vienas svarbesnių perėjimo nuo socialinio susisluoksniavimo link profesinio susitelkimo įrodymų. Tiesa, tik tais atvejais, kai valdžios institucijos profesiniu pagrindu tarsi žirkldėmis „perkirdavo“ buvusią visuomenės socialinę sanklodą, o teisinių sąsajų nebetekdavo socialinė kilmė ir profesijos įvaldymas [43, 38; 5, 69; 22, 84; 53, 84]. Anot vokiečių teisės istoriko Reinharto Koseleko, išsamiai išnaginėjusio profesinės teisės susiformavimą ir raidą, būtent „ilgajame XIX amžiuje“ išsiskyrė profesinė teisė, kuri panaikino socialinės kilmės ir profesinės savi-realizacijos sąsajas, tiksliai reglamentavo profesinių funkcijų pasiskirstymą visuomenėje, apibrėžė profesijos socialinį ir simbolinį statusą, nustatė vienos ar kitos profesijos specifines teises ir privilegijas [33, 14–58].

Profesijos akademizacija. Ernesto Gellnerio tyrimai rodo, kad modernizacijos sąlygomis formuojantis industrinei visuomenei švietimas ir išsilavinimas įgavo naują reikšmę. Pagal industrinės visuomenės reikalavimus jos nariai turėjo nuolat dirbti su kitais žmonėmis, su kuriais anksčiau niekaip nebuvo susiję, darbo santykiai privalėjo būti tikslūs, o ne paremti kontekstu [21, 66]. *Naujos* visuomenės nariai privalėjo būti mobilūs, pasirenkę pakeisti vienas kitą, todėl visuomenės subgrupės jau nebegalėjo savęs reprodukuoti įprastu būdu, o centralizuotas švietimas pamažu tapo visuotine norma. Apibendrinamųjų švietimo istorijos tyrimų analizė patvirtina E. Gellnerio išvadą, kad būtent XIX a. profesinis išsilavinimas buvo išskirtas į atskirą sritį, kurios reguliavimą perėmė valstybė. Skirtingai nei ankstesniais laikais, valstybinės institucijos, o ne visuomenės subgrupės, sukurdavo kiekvienai profesijai reikalingų teorinių ir praktinių žinių modelius, kvalifikacijos patikrinimo sistemas [35; 49; 18; 17].

Profesijos politika. Anot vokiečių istoriko Stefano-Ludviko Hoffmano, nagrinėjusio visuomenės profesinių organizacijų sanklodą Vokietijoje, kvalifikacijos patikrinimo sistema ir profesinė teisė Prancūzijoje ir Britanijoje, kuria „savi“ buvo atskiriami nuo „svetimų“, laikomos pagrindinėmis prielaidomis formuoti vienos arba kitos profesinės grupės kolektyvinei integracijai, konstruoti savikontrolės mechanizmus, kurti atitinkamus savęs prezentacijos būdus [28]. Atskirų visuomenės narių savęs prezentacija profesiniu pagrindu, kitaip tariant, profesijos politika, vyko ir ankstesniais laikais. Pavyzdžiui, vienos ar kitos profesijos atstovai siekė atsiskirti nuo savo patronų, o vienas pagrindinių profesinių organizacijų tikslų buvo kontroliuoti ir apsaugoti rinkos dalį arba visuomenės gyvenimo sritį, kurioje viena ar kita profesinė grupė vykdė savo funkcijas [5, 25]. Tačiau vokiečių istorikai Hannesas Siegristas ir

Dietrichas Geyeris pažymėjo, kad modernizacijos sąlygomis profesinės grupės siekė ne tik išsaugoti ir sustiprinti įgytą socialinį ir teisinį statusą, bet ir ieškojo būdų įsitraukti į valstybės valdymą [20, 29; 52, 10]. Minėti tyrėjai Vokietijos pavyzdžiu įrodė, kad vienos ar kitos profesijos atstovai, sušaukdami įvairius kongresus, gynė ne tik specifinius savo grupės interesus, bet ir siekė paveikti bendrą valstybės politiką švietimo, sveikatos, gynybos, ekonomikos srityse [20, 29; 52, 10]. Reikėtų paminėti ir negausius tyrimus, skirtus visuomenės profesionalizacijai Habsburgų ir Rusijos imperijose. H. Balzero ir B. Gieseno darbai rodo, kad Habsburgų ir Rusijos imperijose profesinės grupės, kurios atstovavo skirtingoms tautinėms grupėms, taip pat aktyviai įsitraukdavo į tautinius judėjimus. Pavyzdžiui, nemaža dalis po profesinių organizacijų „skraiste“ susibūrusių gydytojų ir dvasininkų konstruodavo ir vienų arba kitų modernių nacionalizmų ideologijų pagrindus [2; 23; 24; 25].

PROFESIONALIZACIJOS PANAŠUMAI IR SKIRTUMAI VAKARŲ IR RYTŲ EUROPOJE

Būtina pažymėti, kad iki šiol profesijų istorijos XIX a. palyginamieji tyrimai vykdomi teritoriniu principu: pavyzdžiui, atskirai nagrinėjami profesionalizacijos procesai Vakarų ir Rytų Europoje. 1995 m. Berlyne įvyko pirmoji ir bene vienintelė profesijų istorijos tyrėjų konferencija, kurioje buvo siekiama surasti ir suformuoti naujas tyrimų kryptis, leidžiančias praplėsti profesionalizacijos tyrimų erdvę. Tiesa, minėta konferencija nedavė laukiamų rezultatų, tiksliau – nepaskatino naujų profesijų istorijos Vakarų ir Rytų Europoje palyginamųjų tyrimų. Konferencijos pranešimų pagrindu parengtas straipsnių rinkinys *Profesijos Vakarų Europoje. Profesijos Rytų Europoje* iki šiol yra vienintelis bandymas palyginti profesionalizacijos procesus skirtinguose Europos regionuose [42]. Vakarų ir Rytų Europos valstybėms atstovavę tyrėjai vieningai sutarė, kad šiuolaikinės profesijos susiformavo XIX amžiuje. Bendrąja prasme profesionalizacijos procesai ir Vakarų, ir Rytų Europoje buvo panašūs, skyrėsi tik jų pradžios ir pabaigos laikas, mastas. Taip pat konferencijos pranešėjai vieningai sutarė, kad XIX a. pagrindinis profesionalizacijos generatorius buvo valstybės, kurios, siekdamos išlaikyti ekonominę bei kultūrinę lenktyniavimą, tinkamą konkurencingumo lygį, buvo priverstos nuolat tobulinti profesionalizacijos politiką. Todėl dauguma valstybių, kurdamos visuomenės profesionalizacijos politiką, iš esmės nesivadovavo regioniniais skirtumais, pavyzdžiui, Habsburgų monarchija profesinio parengimo sistemą taikė visai Pietryčių Europai, Prūsijos parengtas profesionalizacijos modelis sklido Vidurio Europos šiaurėje, Anglijos – jos kolonijose, Rusijos imperijos – imperijai pavaldžiose teritorijose [20, 36, 57].

Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad XIX a. profesinių žinių sistema tapo universali, atvėrusi valstybių lenktyniavimą profesionalizacijos procesuose. Tačiau atskirų šalių profesionalizacijos tyrėjų manymu, net šiame amžiuje kalbėti apie universalaus profesijų modelio susiformavimą būtų dar per anksti, atvirksčiai, kiekviena valstybė ugdė *savąjį* profesinį elitą [26, 529]. Pavyzdžiui, XIX a. Britanijoje parengtas gydytojas negalėjo dirbti Prancūzijoje, Italijoje baigęs mokslus advokatas – Vokietijoje [50; 51; 52]. Kitaip tariant, kiekviena valstybė išsikėlė tikslą turėti ir formuoti *savas* profesines grupes su *savąja* profesine kultūra, kurią veikė regioniniai ir tautiniai skirtumai. Vienos arba kitos profesijos atstovai taip pat turėjo tapti valstybės naujo tautinio elito sudedamąja dalimi. Taigi kiekviena valstybė formavo *savo* profesionalizacijos politiką. Tačiau vokiečių istorikų Wernerio Conze ir Jürgeno Kockos, atlikusių profesionalizacijos politikos skirtingose valstybėse palyginamuosius tyrimus, manymu, būta ir panašių profesionalizacijos reguliavimo būdų. Pavyzdžiui, modernizacijos sąlygomis valdžios institucijos institucionalizavo senas tradicijas turėjusias profesijas, jas restruktūrizavo, tiksliau, vieną „seną“ profesiją skaidė į kelias arba kūrė naujas

profesijas. Be to, šie profesijų institucionalizavimo, restruktūrizavimo arba kūrimo procesai buvo persipynę ir vyko lygiagrečiai [5, 67–68]. Reikėtų atkreipti dėmesį ir į kitą klausimą: *kokiais kriterijais* vadovaudamasi viena arba kita valstybė reguliavo minėtus procesus. Vokiečių istoriko Konrado Jarauscho tyrimai rodo, kad Habsburgų ir Prūsijos imperijų valstybės institucijos, formuodamos profesionalizacijos skatinimo politiką, „nepamiršdavo“ skirtingų tautinių grupių protekcijos ir subordinacijos. Kitaip tariant, profesionalizacija taip pat tapo dar vienu tautinės politikos įgyvendinimo įrankiu, kai atskiros profesijos nebuvo pasiekiamos vienos ar kitos tautinės grupės atstovams, t. y. formavosi vadinamosios „nelaisvos profesijos“ [29]. Tenka konstatuoti, kad Vakarų ir Rusijos istoriografijose lieka atviras klausimas, ar visuomenės profesionalizacijos kryptį reguliavimas buvo sudedamoji Rusijos valdžios tautinės politikos dalis. Tokie tyrimai galėtų praturtinti tautinės politikos vienos ar kitos etninės grupės, taip pat ir lietuvių, atžvilgiu tyrimus.

PROFESIONALIZACIJOS VIETA XIX A. SOCIALINIŲ PROCESŲ TYRIMUOSE

Vakarų Europos istoriografijoje gana gausu visuomenės profesionalizacijos XIX a. tyrimų. Juose pagrindinis dėmesys skiriamas atskirų profesijų istorinei raidai, todėl paprastai nagrinėjamas vienos arba kitos profesijos įteisinimas, apibūdinama profesinės kvalifikacijos įgijimo ir patikrinimo sistema, profesijos simbolinis statusas skirtingose visuomenės socialinėse grupėse [5; 6; 7; 14; 22; 26; 29; 40; 43]. Tik pastaraisiais dešimtmečiais Vakarų Europos istoriografijoje populiarėja palyginamieji profesijų istorinės raidos tyrimai, pavyzdžiui, Vokietijos ir Britanijos istorikai atliko palyginamuosius gydytojo, teisininko profesijų istorinės raidos tyrimus, Prancūzijos ir Italijos – mokytojo [5; 50; 54]. Būtent šių tyrimų pagrindu norėtume pasižiūrėti į profesionalizaciją kaip luominės visuomenės irimo požymį ir modernėjančios visuomenės socialinę žymę.

Vakarų Europos istoriografijoje profesionalizacijos tyrimai pirmiausia naudojami kaip viena iš priemonių tirti visuomenės socialinės struktūros pokyčius. Prancūzų istorikas Michaelis Burrage, vokiečių istorikas Hannesas Siegistas, italų istorikė Maria Madesta, remdamiesi profesionalizacijos tyrimais savo šalyse, priėjo prie vieningos išvados, kad modernizacijos sąlygomis profesinis apibūdinimas jau nebeatspindėjo vienos ar kitos visuomenės grupės socialinio statuso ir nebuvo būdas ją reprezentuoti [7, 55; 52, 51]. Ilgainiui profesinis pagrindas tapo įvairių socialinių grupių sąveikos forma. Profesionalizacijos tyrimai leidžia įvertinti visuomenės vertikaliojo mobilumo kryptis, nustatyti profesionalizacijos poveikį tradicinių socialinių grupių vidiniams pokyčiams, naujų socialinių grupių, pirmiausia inteligentijos (3), susidarymui, apibūdinti luominės struktūros irimą, šio proceso eigą bei mastą [5; 6; 7; 14; 22;

- (3) Būtina pažymėti, kad Vakarų Europos istoriografijoje profesionalizacijos tyrimai itin dažnai naudojami inteligentijos formavimuisi atskleisti, pavyzdžiui, Vokietijos istoriografijoje teigiama, kad inteligentija formavosi pirmiausia atskirų socialinių grupių pagrindu. Inteligentijos socialinis gimimas pirmiausia buvo susijęs su tradiciniu visuomenės elitu. Inteligentijos atotrūkis nuo bajorijos prasidėjo XIX a. antrojoje pusėje. Viena vertus, tai nulėmė bajorijos, kaip visuomenės sluoksnio, kritika, naujų ideologijų gimimas, švietimo demokratizavimas. Kita vertus, pati bajorija jau nebebuvo vienyalytė: iš jos išsiskirdavo subgrupės, kurios buvo pajėgios nutraukti ryšius su savo socialine aplinka, naujos grupės išskirtiniu bruožu laikė intelektualinį darbą. Tačiau bajorijos įtaka inteligentijai per visą XIX a. dar buvo labai sviri. Tik XIX a. pabaigoje pamažu vyko inteligentijos ir buržuazijos bei valstietijos socialinis suartėjimas [11, 85; 8, 68]. Pažymėtina, kad minėtos išvados paprastai daromos pasitelkiant prozopografinį inteligentijos kartų tyrimą. Rečiau atliekami inteligentijos šeimos istorijos tyrimai, nustatoma, kaip kito edukacinės strategijos įvairiose šeimose, kodėl ir kokios vertybės funkcionavo vienoje ar kitoje inteligentų šeimoje [3; 4].

26; 29; 40; 43]. Todėl Vakarų Europos istoriografijos atskirų profesijų tyrimai turi privalomą sudedamąją dalį – siekia apibūdinti profesinių grupių socialinę kilmę, jos pokyčius.

Remiantis profesijų socialinės genealogijos tyrimais, paprastai daromos dvejojo pobūdžio išvados. Viena vertus, atskirų profesinių grupių socialinės kilmės tyrimai leidžia „atsukti“ vienos arba kitos socialinės grupės profesinės savirealizacijos kelią [5; 6; 7; 14; 22; 26; 29; 40; 43]. Kita vertus, Harmuto Kaeblo ir Ulrike's Döckerio manymu, profesijų socialinė genealogija leidžia daryti naujas išvadas apie vienos arba kitos profesijos vertybių komplekso sudedamųjų dalių, kurias skirtingais laikotarpiais formavo viena arba kita socialinė grupė, kaitą [30; 10].

Profesijų istorinės raidos tyrimuose taip pat siūloma naujai pasižiūrėti į profesinį išsilavinimą, tiksliau – naujai įvertinti profesinio išsilavinimo vertybinį lygmenį. Franko Ringerio ir Harmuto Kaeblo manymu, modernizacijos sąlygomis profesinis išsilavinimas įgavo naujas papildomas reikšmes. Išsilavinimas tapo nauja skirtingų visuomenės grupių integravimo priemone, kuri atvėrė naujas socialinio aktyvumo galimybes, nustatė naujas visuomenės narių teises ir pareigas, kūrė naujus socialinius santykius, formuojančius kitokį asmens tapatumą [48, 29; 30, 15]. Kitaip tariant, profesinis išsilavinimas tapo viena brangiausių žmogaus investicijų, kurios dėka jis įgydavo naujo pobūdžio saugumą, naujus savigarbos ir tapatybės dėmenis. Todėl Vakarų Europos visuomenės profesionalizacijos tyrimuose profesinio išsilavinimo vertybinio lygmens pokyčių analizė dažnai laikoma dar vienu būdu sekti visuomenės narių mąstymo ir elgesio modelių kaitą, nustatyti, kaip vyko profesijos socialinio prestižo kaita skirtingose visuomenės grupėse, pavyzdžiui, kaip socialinės struktūros irimo sąlygomis visuomenės tradicinis elitas stengėsi išlaikyti savo išskirtinumą, teikdamas prioritetą vienai arba kitai profesijai; arba, priešingai, siekė įvaldyti tas profesijas, kurias anksčiau laikė „nugarbingomis“, neatitinkančiomis socialinės padėties [12; 19; 47; 34]. Kita vertus, tiriama, kaip anksčiau neprivilegiuoti visuomenės sluoksniai pradėjo vertinti profesinį išsilavinimą kaip vieną iš galimybių pakilti socialinio prestižo laiptais, įveikti įsivyravusius savo socialinės grupės vaizdavimo stereotipus [36; 41; 6; 56; 14; 32; 9; 15]. Kitaip tariant, minėtuose darbuose profesijų socialinės genealogijos, profesinio išsilavinimo vertybinio lygmens tyrimų pagrindu siekiama atskleisti, kaip XIX a. brendo visuomenė, kuri profesinę karjerą, o ne socialinę kilmę, vertino kaip žmogaus asmeninės sėkmės rodiklį.

IŠVADOS

Remdamiesi Vakarų Europos istoriografijos analize, išskyrėme tris pagrindinius bruožus, kurie apibūdina visuomenės profesionalizaciją XIX amžiuje. Profesinės teisės pagrindu valdžios institucijos tarsi žirklemis „perkirdavo“ buvusią visuomenės socialinę sanklodą, o socialinė kilmė ir profesijos įvaldymas nebetekdavo teisinių sąsajų. Skirtingai nei ankstesniais laikais, modernizacijos sąlygomis valstybinės institucijos, o ne visuomenės subgrupės, sukurdavo kiekvienai profesijai reikalingų teorinių ir praktinių žinių modelius, kvalifikacijos patikrinimo sistemas. Kvalifikacijos patikrinimo sistemos sukūrimas, profesinė teisė, kuria „savi“ buvo atskiriami nuo „svetimų“, tapo pagrindinėmis prielaidomis formuoti vienos arba kitos profesinės grupės kolektyvinei integracijai, konstruoti savikontrolės mechanizmus, kurti atitinkamus savęs prezentacijos būdus. XIX a. profesijos politikos pagrindu vienos arba kitos profesijos atstovai siekė ne tik išsaugoti ir sustiprinti įgytą socialinį ir teisinį statusą, bet ir paveikti valstybės politiką švietimo, sveikatos, gynybos, ekonominės raidos sferose, konstruodavo vienų arba kitų modernių nacionalizmų ideologijų pagrindus. Visuomenės profesionalizacijos kryptį reguliavimas taip pat buvo sudedamoji valdžios tautinės politikos dalis.

Vakarų Europos istoriografijoje profesionalizacijos tyrimai pirmiausia naudojami kaip viena iš priemonių tirti visuomenės socialinės struktūros pokyčius. Modernizacijos sąlygomis profesinis apibūdinimas jau nebeatspindėjo vienos ar kitos visuomenės grupės socialinio statuso ir nebuvo būdas ją reprezentuoti, ilgainiui profesinis pagrindas tapo įvairių socialinių grupių sąveikos forma. Profesionalizacijos tyrimų pagrindu Vakarų Europos istoriografijoje nustatomos ir įvertinamos visuomenės vertikaliojo mobilumo kryptys, profesionalizacijos poveikis tradicinių socialinių grupių vidiniams pokyčiams, naujų socialinių grupių, pirmiausia inteligentijos, susidarymui, apibūdinamas luominės struktūros irimo procesas, jo eiga bei mastas. Remiantis profesijų socialinės genealogijos ir profesinio išsilavinimo vertybinio lygmens tyrimais, daromos išvados ir dėl atskirų visuomenės grupių mąstymo ir elgesio modelių kaitos, nustatomas profesijos socialinio prestižo kitimas skirtingose visuomenės grupėse, vienos arba kitos profesijos vertybių komplekso sudedamųjų dalių, kurias skirtingais laikotarpiais formavo viena arba kita socialinė grupė, pokyčiai.

Gauta 2013 02 15
Priimta 2013 03 04

Literatūra

- [1] BAIRAŠAUSKAITĖ, Tamara. Luominės paradigmos konfigūracija: buvusi šlėkta Vilniuje (1832–1873 m.). *Lietuvos istorijos metraštis*, 2007, t. 1, p. 21–49.
- [2] BALZER, H. D. *Russia's Missing Middle Class. The Professions in Russian History*. London, 1996.
- [3] BAUER, F. J. *Bürgerwege und Bürgerwelten. Familienbiografische Untersuchungen zum deutschen Bürgertum im 19. Jahrhundert*. Göttingen, 1991.
- [4] BUDDE, G.-F. *Auf dem Weg ins Bürgerleben. Kindheit und Erziehung in deutschen und englischen Bürgerfamilien 1840–1914*. Göttingen, 1994.
- [5] *Bürgerliche Berufe: zur Sozialgeschichte der freien und akademischen Berufe im internationalen Vergleich*. Ed. H. Siegrist. Göttingen, 1988.
- [6] BURRAGE, M. The Professions in Sociology and History. *Professions in Theory and History*. London, 1990, p. 20–28.
- [7] BURRAGE, M. Unternehmer, Beamte und freie Berufe. Schlüsselgruppe der bürgerlichen Mittelhichten in England, Frankreich und den Vereinigten Staaten. *Bürgerliche Berufe: zur Sozialgeschichte der freien und akademischen Berufe im internationalen Vergleich*. Göttingen, 1988, p. 55–68.
- [8] CHARLE, C. *Vordenker der Moderne: die Intellektuellen im 19. Jahrhundert*. Frankfurt am Main, 1996.
- [9] COSTAS, I. Das Verhältnis von Professionen, Professionalisierung und Geschlecht in historisch vergleichenden Perspektive. *Professionen und Geschlecht*. Ed. A. Wetterer. Frankfurt am Main, 1992, p. 51–82.
- [10] DÖCKER, U. *Die Ordnung der bürgerlichen Welt. Verhaltensideale und soziale Praktiken im 19. Jahrhundert*. Frankfurt, 1994.
- [11] EYERMANN, R. *Between Culture and Politics. Intellectuals in Modern Society*. Cambridge, 1994.
- [12] *Eliten in Deutschland und Frankreich im 19. und 20. Jahrhundert, vol. 2: Strukturen und Beziehungen*. Ed. L. Dupeux. J. Hudelmann and F. Knipping. Munich, 1996, p. 137–141.
- [13] ENDZINAS, Arnoldas. *Specialiojo mokslo Lietuvoje raidos bruožai*. Vilnius: Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo viduriniojo mokslo ministerija, 1974.
- [14] FRANZ, H. *Zwischen Markt und Professions: Betriebswirte in Deutschland im Spannungsfeld von Bildungs- und Wirtschaftsürgertum*. Göttingen, 1998.

- [15] *Frauen zwischen Familie und Schule: Professionalisierungsstrategien bürgerlichen Frauen im internationalen Vergleich*. Ed. J. Jacobi. Cologne, 1994, p. 28–53.
- [16] FREIDSON, E. *Professionalism: the Third Logic*. Cambridge, 2001.
- [17] FRIED, J.; SUSSMANN, J. *Revolutionen des Wissens. Von der Steinzeit bis zur Moderne*. München, 2001.
- [18] FUHRMANN, M. *Das europäische Bildungskanon des bürgerlichen Zeitalters*. Frankfurt, 1999.
- [19] *Geburt oder Leistung? Elitenbildung im deutsch-britischen Vergleich*. Ed. F. Bosbach, K. Robbins, K. Urbach. München, 2003.
- [20] GEYER, D. Zwischen Bildungsbürgertum und Intelligenzija: Staatsdienst und akademische Professionalisierung im vorrevolutionären Russland. *Bildungsbürgertum im 19. Jahrhundert. Teil I. Bildungssystem und Professionalisierung in internationalen Vergleichen*. Göttingen, 1988, p. 207–233.
- [21] GELLNER, Ernest. *Tautos ir nacionalizmas*. Vilnius: Pradai, 1996.
- [22] *German Professions, 1800–1950*. Ed. G. Cocks and K. H. Jarausch. New York, 1990.
- [23] GIESEN, B. *Die Intellektuellen und die Nation. Eine deutsche Achsenzeit*. Frankfurt, 1993.
- [24] GLASER, H. *Bildungsbürgertum und Nationalismus. Politik und Kultur im wilhelminischen Deutschland*. München, 1993.
- [25] GRAMLEY, H. *Propheten des deutschen Nationalismus. Theologen, Historiker und Nationalökonomien 1848–1880*. Frankfurt, 2001.
- [26] HEIDENHEIMER, A. J. Professional Knowledge and State Policy in Comparative Historical Perspective. Law and Medicine in Britain, Germany and the United States. *International Social Science Journal*, 1989, 122, p. 529–530.
- [27] HEIDENREICH, M.; Heidenreich, M. Berufskonstruktion und Professionalisierung. Erträge der Soziologischer Forschung. *Professionalisierung pädagogischer Berufe im historischen Prozess*. Bader Heilbrunn, 1999, p. 35–58.
- [28] HOFFMANN, S.-L. *Geselligkeit und Demokratie. Vereine und zivile Gesellschaft im transnationalen Vergleich, 1750–1914*. Göttingen, 2003.
- [29] JARAUSCH, K. H. *The Unfree Professions. German Lawyers, Teachers and Engineers, 1900–1950*. New York, 1990.
- [30] KAEBLE, H. *Soziale Mobilität und Chancengleichheit im 19. und 20. Jahrhundert. Deutschland im internationalen Vergleich*. Göttingen, 1983.
- [31] KATILIUS, Algimantas. *Katalikų dvasininkijos rengimas Seinų kunigų seminarijoje (XIX a. – XX a. pradžia)*. Vilnius: LII I-kla, 2009, p. 164–178.
- [32] KOCKA, J. The Middle Classes in Europe. *Journal of Modern History*, 1995, 67, Nr. 4, p. 783–806.
- [33] KOSELLEK, R. *Drei bürgerliche Welten? Zur vergleichenden Semantik der bürgerlichen Gesellschaft in Deutschland, England und Frankreich, Bürger in der Gesellschafts Neuzeit*. Wirtschaft, Politik, Kultur. Göttingen, 1991, p. 14–58.
- [34] LOWE, R. English Elite Education in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries. *Bildungsbürgertum im 19. Jahrhundert. Teil I. Bildungssystem und Professionalisierung in internationalen Vergleichen*. Göttingen, 1988, p. 147–163.
- [35] LUNGREEN, P. *Bildungschancen und soziale Mobilität in der städtischen Gesellschaft des 19. Jahrhunderts*. Göttingen, 1988.
- [36] MAYNES, M. J. *Schooling for the People. Comparative Local Studies of Schooling History in France and Germany, 1750–1850*. New York, 1985.

- [37] MERKYS, Vytautas. Vilniaus cechų amatininkų skaičius ir jų kilmė 1795–1863 m. *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. Serija A*, 1961, T. 2(11), p. 160–161.
- [38] MIEG, H. A. *Problematik und Probleme Professionssoziologie, Professionelle Leistung – Performance: Positionen der Professionsociologie*. Konstanz, 2003, p. 11–46.
- [39] PARSONS, T. Professions, *International Encyclopedia of the Social Sciences*. Ed. D. L. Sills. New York, 1968, t. 12, p. 545.
- [40] PERKIN, H. *The Rise of Professional Society: England since 1880*. London, 1989.
- [41] PILBEAM, P. M. *The Middle Classes in Europe, 1789–1914. France, Germany, Italy and Russia*. London, 1990.
- [42] *Professionen im modernen Osteuropa, Professions in Modern Eastern Europe*. Ed. by CMcclenad, S. Merl, H. Siegrist. Berlin, 1995.
- [43] *Professions in the French State 1700–1900*. Ed. G. L. Geison. Philadelphia, 1984.
- [44] PUGAČIAUSKAS, Virgilijus. Vilniaus „krikščionių“ medžio apdirbimo cechai XIX a. I pusėje: organizacinė struktūra, gamybos pobūdis, kolektyvinė biografija. *Lituanistica*, 2008, t. 54, Nr. 3(75), p. 12–27.
- [45] PUGAČIAUSKAS, Virgilijus. Vilniaus mėsinių cechai XIX a. pirmojoje pusėje. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2005, t. 2, p. 69–73.
- [46] PUGAČIAUSKAS, Virgilijus. Vilniaus statybininkų amatų cechai XIX a. I pusėje: organizacinė struktūra, gamybos pobūdis, kolektyvinė biografija. *Lituanistica*, 2007, t. 53, Nr. 3(71), p. 29–44.
- [47] RINGER, F. Education and the Middle Classes in Modern France. *Bildungsbürgertum im 19. Jahrhundert. Teil I. Bildungssystem und Professionalisierung in internationalen Vergleichen*. Göttingen, 1988, p. 109–147.
- [48] RINGER, F. K. *Education and Society in Modern Europe*. Bloomington, 1979.
- [49] SHAPIN, S. *Die wissenschaftliche Revolution*. Frankfurt am Main, 1998.
- [50] SIEGRIST, H. *Advokat, Bürger and Staat. Sozialgeschichte der Rechtsanwälte in Deutschland, Italien und der Schweiz (18.–20. Jh.)*. Berlin, 1996.
- [51] SIEGRIST, H. Gebremste Professionalisierung – das Beispiel der Schweizer Rechtsanwaltschaft im Vergleich zu Frankreich und Deutschland im 19. und frühen 20. Jahrhundert. *Bildungsbürgertum im 19. Jahrhundert. Teil I. Bildungssystem und Professionalisierung in internationalen Vergleichen*. Göttingen, 1988, p. 301–320.
- [52] SIEGRIST, H. *Kultur und Beruf in Europa*. Berlin, 2011.
- [53] *Society and the Professions in Italy, 1860–1914*. Ed. by M. Malatesta. Cambridge, 1995.
- [54] SPATH, M. Der Ingenieur als Bürger. Frankreich, Deutschland an Russland im Vergleich. *Bürgerliche Berufe zur Sozialgeschichte der freien und akademischen Berufe im internationalen Vergleich*. Göttingen, 1988, p. 105–120.
- [55] STALIŪNAS, Darius. *Visuomenė be universiteto? (Aukštojos mokyklos atkūrimo problema Lietuvoje: XIX a. vidurys – XX a. pradžia)*. Vilnius: LII I-kla, 2000.
- [56] SUGARMAN, D. Bourgeois Collectivism, Professional Power and the Boundaries of the State. The Private and the Public Life of the Law Society, 1825 to 1914. *International Journal of the Legal Profession*, 1996, 3, p. 81–135.
- [57] ŠENAVIČIENĖ, Ieva. *Dvasininkija ir lietuviybė: Katalikų Bažnyčios atsinaujinimas Žemaičių vyskupijoje XIX a. 5–7-ajame dešimtmetyje*. Vilnius: LII I-kla, 2005, p. 138–167.
- [58] *The Sociology of the Professions: Lawyers, Doctors and Others*. Ed. R. Dingwall and P. Lewis. London, 1983.
- [59] TORSTENDAHL, R. Essential Properties, Strategic Aims and the Historical Development: Three Approaches to Theories of Professionalism. *Professions in Theory and History*. Ed. By

M. Burrage, J. Thorstendahl. London, 1990, p. 44–45.

[60] VĖBRA, Rimantas. *Lietuvių visuomenė XIX a. antroje pusėje. Socialinės struktūros bruožai*. Vilnius: Mokslas, 1990.

[61] ŽALTAUSKAITĖ, Vilma. Luomas ir etniškumas dvasininkų rengimo reformų projektuose. XIX a. paskutiniai dešimtmečiai. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2002, t. 20, p. 197–214.

OLGA MASTIANICA

Problems of professionalization and social interaction of the 19th century society in the Western European historiography

Summary

Based on the analysis of the Western European historiography, three main features were accentuated that characterize professionalism in the society of the nineteenth century. The professional legal basis of the authorities like a pair of scissors “cut” the former social order of the society, and social origins and professional mastery lost its legal links. Unlike previous times, under the conditions of modernization the state authorities, not subgroups of the society, created necessary theoretical and practical knowledge and proficiency testing schemes for every profession. The qualification inspection system and professional law used to separate “ours” from “aliens” have become the basic assumptions to form one or another collective group of professional integration, to develop self-control mechanisms and appropriate self-presentation techniques. Based on the nineteenth century occupation policy, one or the other profession tried not only to preserve and enhance the acquisition of social and legal status, but also sought to influence public policy for education, health, defence, economic development, and founded some modern nationalism ideologies. The way of regulation of public professionalism has also been an integral part of the national policy of the government.

In Western European historiography, research of professionalization is primarily used as one of the approaches to study changes in the social structure of society. In terms of modernization, vocational description no longer reflected and represented the social status of one or another social group, eventually the professional basis became a form of interaction of various social groups. On the basis of researches of professionalization in Western European historiography, the author determined and evaluated the vertical mobility of society, an impact of professionalization on internal changes of traditional social groups and formation of new social groups, primarily intellectuals, and characterized the decomposition process of the caste structure, in terms of speed and scale. Based on the studies of professional social genealogy and the level of vocational education, the author also made conclusions on changes of thought and behavior patterns of individual groups which were determined by changes of the social prestige of profession in different groups of the society.

Key words: professionalization, 19th century, social structure, modernization